

SVENSKA PERSPEKTIV PÅ METALLDETEKTERING INOM EXPLOATERINGSARKEOLOGIN

Maria Lingström, Arkeologerne, Statens Historiska Museer, Stockholm

ABSTRACT: *Swedish perspectives on metal detecting within development-initiated archaeology*

The use of metal detectors is specifically treated in the Swedish Heritage Protection Act's second chapter, § 18–20, where it is stated that private individuals require permission from the heritage management authorities if they wish to use a metal detector to search for antiquities. It is a phenomenon unique to Sweden that metal detecting in the country is performed by archaeologists while prospecting and excavating in conjunction with development projects. This approach ensures that the research focus and strategy, as well as the documentation, are scientifically optimal because the metal detecting occurs as an integrated aspect of archaeological investigation. On over-plowed sites that have been inspected using metal detectors, topsoil metal finds are easily linked with underlying structures. However, it has been observed that the finds located in this manner are of a later date than the preserved archaeological features below the plow zone. This fact indicates that the excavation methods at metal-rich sites should be reconsidered. It may be the case that the structures related to the younger finds cannot be detected by the usual settlement excavation methods. In addition, systematic metal detecting has revealed a more complex picture of the settlement hierarchy in later prehistory than previously known.

Detta bidrag handlar dels om svensk lagstiftning kring fornlämningar och metalldetektering, dels om praxis med exempel från exploateringsarkeologin. De exempel som diskuteras är företrädesvis fornlämningslokaler i Mälardalen som under 2000-talet har undersökts av Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, UV-Mitt, från och med år 2015 av Arkeologerna vid Statens Historiska Museer.

REGLERING AV METALLDETEKTORANVÄNDANDE I DEN SVENSKA KULTURMILJÖLAGEN

För att ge en bakgrund till förutsättningarna för svensk arkeologi i allmänhet och metalldetektering i synnerhet följer här en kortfattad genomgång av den svenska kulturmiljölagstiftningen. Den största delen av informationsunderlaget vad gäller lagstiftning har sammanställts av Lena Olsson vid enheten för utvärdering vid Riksantikvarieämbetet.

Av den svenska kulturmiljölagen framgår att fornlämningar är skyddade och inte får skadas. Tillstånd krävs för att göra ingrepp i fornlämningar i samband med markexploatering (uppdragsarkeologi), skogsbruksåtgärder (plantering, markberedning med mera) eller forskningsundersökningar. I kulturmiljölagen anges också vad som är ett fornfynd, och här regleras vård och skydd av fornlämningar. Lagen definierar metalldetektoranvändning och fornminnesbrott. Det är länsstyrelsen som beslutar i ärenden som rör fornlämningar. Den som på något sätt vill förändra en

fornlämning eller använda sig av metalldetektor måste ha länsstyrelsens tillstånd.

I kulturmiljölagens 2 kap. 18–20 § (Lag-1988950-om-kulturminnen_sfs-1988-950) diskuteras användning av metalldetektorer mer i detalj. Metalldetektorer får inte användas eller medföras på fornlämningar utan tillstånd. Tillstånd behövs inte för Riksantikvarieämbetet eller för de som efter medgivande från länsstyrelsen utför en arkeologisk undersökning. Tillstånd behövs heller inte för användning inom militär verksamhet eller i en myndighets verksamhet när syftet är att söka efter annat än fornfynd. Länsstyrelsen kan ge tillstånd för användning av metalldetektor om verksamheten avser sökning efter annat än fornfynd eller om verksamheten ingår i vetenskaplig forskning. Vad gäller det förra fallet prövas tillståndsprövningen utifrån den enskildes behov av att använda metalldetektor relaterat till den aktuella fornlämningsbilden i området. Tillståndsgivningen är restriktiv inom de mest fyndtäta områdena i landet och det som är avgörande är om det finns risk att påträffa fornfynd. Från 1 januari 2014 har en lagändring genomförts på området. Bakgrunden är att svensk lagstiftning kring metalldetektoranvändning bättre skall uppfylla EU:s krav på fri rörlighet för varor. Lagändringen innebär att man går från ett generellt förbud mot att använda metalldetektor till att tillstånd krävs för användning.

Fornfynd

Fornfynd är föremål som påträffas vid fornlämning eller har samband med den. Dessa tillfaller staten. Till

Figur 1. Metalldetektering på järnåldersboplatsen Prästgården längs riksväg 288 i Uppland. Foto: Anton Seiler.

fornfynd räknas även föremål som påträffas under andra omständigheter och antas vara från tiden före 1850. Om föremålet är av guld, silver, koppar, brons eller om det består av flera föremål som antas vara nedlagda tillsammans ska upphittaren erbjuda staten att få lösa in föremålen mot betalning. Upphittade fornfynd ska anmälas till länsstyrelsen eller polisen. Detta gäller oavsett om fornfynden har upphittats med hjälp av metalldetektor eller inte. När ett fornfynd har anmälts görs vanligen en efterundersökning av fyndplatsen.

Fornminnesbrott

Fornminnesbrott begås när påträffade fornfynd inte anmäls till länsstyrelsen eller polisen, när någon med avsikt eller av oaktsamhet hanterar (köper, säljer, gömmer, skadar) fornfynd och/eller när någon utan tillstånd skadar eller tar bort en fornlämning. Den som begår fornminnesbrott eller använder metalldetektor olagligt döms enligt Kulturmiljölagen till böter eller fängelse i upp till fyra år.

Det är svårt att förebygga, upptäcka och bevisa plundring. Omfattningen av dessa brott är svårbedömd och det finns få konstaterade fall av plundring. De flesta konstaterade plundringarna har skett på Gotland. Åverkansbrott, det vill säga skador på fornlämningar, har tidigare enligt myndigheten Brottsförebyggande rådet (Brå) bedömts vara mer omfattande än plundring.

Åverkansbrott sker ofta i samband med markexplorering, men även genom skogsbruk och åkerbruk.

Från Riksantikvarieämbetetets håll är det för närvarande svårt att bedöma i vilken omfattning länsstyrelserna genomför tillsyn och kontroll. Länsstyrelsen på Gotland driver däremot ett projekt kallat *Ett plundrat kulturarv*, som är ett samarbete mellan Riksantikvarieämbetet, polis, åklagare, Gotlands museum med flera. Syftet med projektet är att motverka och förebygga plundring. I ett fall från år 2011 dömdes tre män för grovt fornminnesbrott.

Pågående arbete vid Riksantikvarieämbetet

Riksantikvarieämbetet håller på att ta fram en ny vägledning för tillståndsprovning av metalldetektoranvändning. Man ser även över behovet av att ta fram bindande föreskrifter. Målet är att en mer enhetlig praxis ska råda i landet, bland annat för länsstyrelsens provning av tillstånd för att söka efter annat än fornfynd och för utformningen av tillståndsbesluten.

ANVÄNDNING AV METALLDETEKTORER I SVENSK ARKEOLOGI

Användandet av metalldetektorer inom svensk arkeologi är varierande men andelen användare ökar. Vissa

institutioner använder metalldetektorer regelbundet i sina undersökningar, medan andra gör det ibland och vissa inte alls. Det som gör Sverige unikt när det gäller metalldetektering är den höga andelen yrkesverksamma arkeologer som utför detekteringen i samband med arkeologiska undersökningar. Det gör metalldetekteringen till en naturligt integrerad del av den arkeologiska processen. Fördelen med att ha en yrkesverksam arkeolog som detekterare är bland annat att personen i fråga är på plats under hela undersökningens gång och att hon/han kan göra arkeologiska bedömningar av kontexter och fynd. Genom att flytta fokus från amatördetektering till yrkesdetektering går arkeologen från en mer eller mindre passiv insamling av fynd till att själv vara en aktiv utförare, med kontroll över hela detekteringsprocessen (Lingström 2014). Eftersom merparten av de som utför metalldetektering i samband med arkeologiska undersökningar i Sverige är yrkesverksamma arkeologer är därför debattfokuset bland de yrkesverksamma delvis ett annat än i våra grannländer.

Inom Arkeologerna vid Statens Historiska Museer (tidigare Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, UV-Mitt) är systematisk metalldetektering en utarbetad strategi, där yrkesverksamma arkeologer med flerårig erfarenhet av metalldetektering och allmänarkeologi växlar mellan att arbeta med metalldetektering och traditionella arkeologiska undersökningsmetoder. Metalldetekteringsinsatsen är som mest intensiv i samband med avbaning, det vill säga under undersökningens första hälft. Därefter gör detekteraren punktinsatser i samband med kompletterande schaktning och som komplement till kollegor som gräver kulturlager och anläggningar.

Erfarenheterna nedan är huvudsakligen baserade på resultat från 2000-talet och östra Mälardalen, från såväl boplatser och bytomter som gravfält med datering från bronsålder till medeltid. Gemensamt för dessa lokaler är att de metalldetekterats kontinuerligt under undersökningens gång, ibland även i samband med utredning och förundersökning. Till de aktuella fornlämningarna hör bland annat följande uppländska lokaler: brons- och järnålderskomplexet Nibble (Artursson m.fl. 2011), bytomten Mälby (Beronius Jörpeland och Seiler 2011), kultplatsen och bytomten Lilla Ullevi (Bäck m.fl. 2008), boplatserna och/eller gravfälten Björkgärdet, Prästgården och Skeke längs nya riksväg 288 (Björck 2014; Aspeborg och Seiler 2012; Larsson 2014), boplatser, bytomt och gravfält inom Ostkustbaneprojektet i Gamla Uppsala (Beronius Jörpeland 2013; Beronius Jörpeland m.fl. 2011) med flera.

Aktuell debatt angående amatördetektering

Som ovan nämnts utförs metalldetektering huvudsakligen av yrkesverksamma arkeologer i Sverige, varför debattfokus delvis är ett annat än i andra europeiska länder.

I Sverige förekommer den skriftliga metalldetekteringsdebatten kring amatördetektering framför allt i Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens tidskrift *Fornvännen*, där vissa arkeologer har önskemål om en liberalare tillståndsprövning kontra de arkeologer som förespråkar en fortsatt restriktiv lagstiftning. Se de i litteraturlistan angivna *Fornvännen*-artiklarna för en mer omfattande genomgång (Andersson och Olsson 2013; Fabech m.fl. 2012; Rundkvist 2008; Svensson 2013; 2012; 2009; Östergren 2013). Diskussion förs även på olika bloggar på internet.

Arkeologkåren i stort är kluven och ser antingen amatördetekterare som ett hot eller en tillgång, bland annat med argument som att kontexten förstörs om metallföremål fritt plockas upp kontra att föremålen förstörs i ploglagret. I arkeologisverige debatterar man även kvaliteten på insamlingen i samband med amatördetektering. Vilken är amatördetekterarnas kompetens, vilken teknisk utrustning har de, hur ser deras dokumentation ut och hur stor är inlämningsgraden av upphittade föremål? Samarbete mellan amatörer och arkeologer förekommer endast i mindre omfattning och sker via olika forskningsprojekt knutna till universitet, högskolor och/eller museer.

Detektorfynd i ploglager

Forskningspotentialen vad gäller lösfynd/detektorfynd är mycket hög. Inom exploateringsarkeologin ser vi en tydlig koppling mellan ploglagerfynd och underliggande strukturer. Ploglagerfynd är med andra ord inte kontextlösa, vilket är särskilt tydligt på överplöjda gravfält och boplatser, där de ofta kan knytas till underliggande strukturer.

Ett fenomen som blir alltmer framträdande ju fler lokaler som metalldetekteras är det faktum att överplöjda järnåldersboplatserns underliggande strukturer/anläggningar ofta dateras till äldre järnålder medan tidsperioden i regel endast representeras av ett fåtal metallfynd. Däremot är metallfynden från yngre järnålder på samma plats i regel talrika, men antalet strukturer påfallande få, om de inte helt saknas (Fabech m.fl. 2012: 204). Orsaker till detta har förklarats med jordförflyttningar, bortodling, att fynden utgör gravfynd och inte boplatserfynd eller att den yngre boplatsern är belägen strax utanför exploateringsområdet. Det kan också vara så att vi hittills delvis inte lyckats fånga husstrukturer från denna period, och att vi i fortsättningen bör söka både

exempelvis hybridhus och syllhus med datering till yngre järnålder. Min uppfattning är att förklaringen är den senare, det vill säga att lösningen kan hittas inom fornlämningens utbredning. Det borde få som konsekvens att metalldetekteringen som metod leder till en vidareutveckling av bebyggelsearkeologins undersökningsmetoder. Det innebär också att de överplöjda fornlämningslokaler som inte metalldetekteras ger en felaktig bild av förhistorien, eftersom den yngre järnåldern, dess hus- och gårdsstrukturer samt aktiviteter på dessa platser blir underrepresenterade i det arkeologiska materialet.

Arkeologiska undersökningar längs nya Riksväg 288 i Uppland

Under åren 2009–2010 undersökte Riksantikvarieämbetets arkeologiska uppdragsverksamhet bland annat tre förhistoriska lokaler längs med nya riksväg 288, som kommer att sträcka sig mellan Uppsala och Östhammar i Uppland. Brons- och järnålderslokalerna Björkgärdet och Skeke utgjordes av boplatser och gravar på impedimentsmark, medan Prästgården var en överplöjd boplatser med huvudsaklig datering till järnålder (Björck 2014; Larsson 2014; Aspeborg och Seiler 2012). Som tabellen visar utgjordes mellan 91 och 97 % av de lokaliserade metallfynden inom dessa fornlämningslokaler av metalldetektorfynd.

På Skeke visade sig metalldetekteringen ha flera fördelar. Här utfördes även metalldetektering med mycket gott resultat redan under förundersökningen (Eriksson m.fl. 2009: 57–59). Sammantaget lyfte metalldetekteringen fram nya aspekter såsom förekomsten av ädelmetallhantverk och handel samt gav en bredare bild av hantverket och påvisade förekomsten av nya anläggningar i form av exempelvis flatmarksgravar. Den bidrog också till en kostnadseffektiv arkeologi i det att den gav en snabb bild av kontexter som inte handgrävdes, och den hjälpte också till att värdera större kulturlager. Vidare fångade metalldetekteringen mindre metaller, som kan vara svåra att lokalisera okulärt. Detsamma gäller även för exempelvis mynt i medeltida kontexter. Slutligen visade metalldetekteringen på en representation av tidsperioder och aktiviteter som inte alltid lämnar

fysiska spår, exempelvis medeltida utmarksaktiviteter (Larsson 2014).

På Prästgården utfördes metalldetektering med mycket gott resultat redan under förundersökningen (Eriksson m.fl. 2009: 69–72). Här kunde man med det sammantagna metalldetekteringsresultatet som grund påvisa närvaro av aktiviteter i allmänhet och förekomst av bronsgjutning i synnerhet under yngre järnålder/tidig medeltid. Bronsgjutningen speglades genom fynd av metallskrot, klipp och smältor från bland annat likarmade spännen och spännbucklor (Aspeborg och Seiler 2012: 7). Som ovan nämnts utgjordes 97 % av det lokaliserade metallfyndsmaterialet av metalldetektorfynd. Av det totala antalet metallfynd (178 stycken) var det bara fem järnföremål som påträffades i anläggningar under ploglagerdjup. Övriga metallfynd av järn, CU-legering, bly, silver och övriga metaller lokaliserades med hjälp av metalldetektor i ploglagret (Aspeborg och Seiler 2012: 55–68). Utan metalldetekterings hjälp hade Prästgården tolkats som ännu en relativt anonym överplöjd boplatser med datering från yngre bronsålder/folkvandringstid, med tyngdpunkt i romersk järnålder. Med metalldetekterings hjälp kan vi konstatera att boplatserna har kontinuitet in i vendeltid/tidig medeltid samt att man ägnat sig åt bland annat bronsgjutning på platsen (Aspeborg och Seiler 2012).

Metalldetekteringen gör i ett allmänarkeologiskt perspektiv att motpolerna centralplats kontra ordinär bebyggelse nyanseras och bebyggelsen får en mer glidande statusskala, då vi ser att allt fler gårdar har ett rikt metallföremålutbud som speglar en rad olika aktiviteter samt att man ofta har ägnat sig åt olika former av lokalt metallhantverk.

Framtida mål

Ett framtida mål för metalldetektering inom svensk exploateringsarkeologi är ur min synvinkel en utökad användningsgrad av metoden hos yrkesverksamma arkeologiska aktörer för att bibehålla en hög teknisk, vetenskaplig och dokumentationsmässig kompetens. Fler arkeologer måste utbildas i metalldetektering, så att den kan utföras kontinuerligt under såväl utrednings- och förundersöknings- som slutundersökningsstadiet

Lokal	Totalt antal metallfynd	Varav metall-detektorfynd	Metalldetektor-fynd i %
Björkgärdet	575	526	92
Prästgården	178	173	97
Skeke	396	362	91

Figur 2. Tabell över ett urval av metalldetekteringsresultaten längs nya riksväg 288 i Uppland.

Figur 3. Metalldetektering och avbaning på brons- och järnålderskomplexet Björkgärdet längs nya riksväg 288 i Uppland. Foto: Thomas Eriksson.

och som en integrerad del av den arkeologiska processen.

Slutsatser

Slutsatserna som kan dras utifrån användning av en systematisk metalldetektering är att den bör användas redan vid utredning och förundersökning som ett underlag inför slutundersökning. Metoden bör användas kontinuerligt under hela den arkeologiska undersökningen. Metalldetektering möjliggör fältmetodiska prioriteringar och ger ett större och mer mångfacetterat fyndmaterial. Den ger viktiga, i vissa fall helt avgörande, ledtrådar om kronologi och socioekonomiska aspekter. Det finns en tydlig koppling mellan ploglagerfynd och underliggande strukturer. 99 av 100 föremål på överplöjda fornlämningar finns i ploglagret. Utan metalldetektering får vi därmed inte en rättvisande bild av fornlämningarna. Metalldetekteringen utförs med fördel av yrkesverksamma arkeologer, som är på plats under hela undersökningens gång och som kan göra löpande bedömningar av såväl kontexter som fynd. Erfarenheter från metalldetektorprojekt i såväl Sverige som andra europeiska länder, som exempelvis Norge, Danmark och England, visar

att anlåtande av amatördetekterare kräver en ytterst noggrann styrning från yrkesverksamt arkeologiskt håll för att vidmakthålla en vetenskaplig nivå i hela metalldetekteringskedjan.

REFERENSER

- Andersson, Carolina och Anna-Lena Olsson, 2013. "Ny reglering av metallsökare: Riksantikvarieämbetet kommenterar aktuella lagändringar och en aktuell debatt". *Fornvännen* 108/3: 212–214.
- Artursson, Magnus, Leif Karlenby och Fredrik Larsson 2011. *Nibble – en bronsåldersmiljö i Uppland*. Särskild arkeologisk undersökning, E18-sträckan Sagån–Enköping. Riksantikvarieämbetet, UV Rapport 2011: 111.
- Aspeborg, Håkan och Anton Seiler 2012. *Järnålder i Rasbo – aktörer, livsmiljöer och hantverk*. Arkeologisk undersökning, väg 288, sträckan Jälla–Hov. Riksantikvarieämbetet, UV Rapport 2012: 160.
- Berónius Jörpeland, Lena (red.) 2013. *Gamla Uppsala – årsredogörelse 2012*. Arkeologisk undersökning, utbyggnad av Ostkustbanan genom Gamla Uppsala. Riksantikvarieämbetet, UV Rapport 2013: 78.

- Beronius Jörpeland, Lena och Anton Seiler 2011. *Mälbys många ansikten. En tidigmedeltida huvudgård, förhistorisk och historisk gårdsbebyggelse*. Arkeologisk undersökning, E18-sträckan Sagån–Enköping. Riksantikvarieämbetet, UV Rapport 2012: 160.
- Beronius Jörpeland, Lena, Hans Göthberg, John Ljungkvist, Anton Seiler och Jonas Wikborg 2011. *Återigen i Gamla Uppsala*. Utbyggnad av Ostkustbanan genom Gamla Uppsala. Arkeologiska förundersökningar, Riksantikvarieämbetet, UV Rapport 2011: 95.
- Björck, Niclas 2014. *Björkgärdet – aspekter på vikingarna och deras förfäder. Gårdar och rituella komplex från yngre bronsålder och järnålder*. Arkeologisk undersökning, väg 288, sträckan Jälla–Hov. Riksantikvarieämbetet, UV Rapport 2014: 125.
- Bäck, Mathias, Ann-Mari Hällans Stenholm och Jan-Åke Ljung 2008. *Lilla Ullevi – historien om det fridlysta rummet. Vendeltida helgedom, medeltida by och 1600-talsgård*. Arkeologisk undersökning, Riksantikvarieämbetet, UV Mitt, Rapport 2008: 39.
- Eriksson, Thomas, Anton Seiler, Niclas Björck, Torbjörn Jakobsson Holback, Fredrik Larsson, Svante Forenius, Maria Lingström och Ulf Strucke 2009. *Förhistoria och historia längs nya väg 288, sträckan Grän–Hov*. Arkeologiska utredningar etapp 2 och förundersökningar, Riksantikvarieämbetet, UV Mitt, Rapport 2009: 19.
- Fabech, Charlotte, Bertil Helgesson och Ulf Näsman 2012. ”Metallsökning inom uppdragsarkeologin: en angelägen diskussion”. *Fornvännen* 107/3: 203–206.
- Lag-1988950-om-kulturminnen_sfs-1988-950. (4.1.2015). Hentet fra: http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Lag-1988950-om-kulturminnen_sfs-1988-950/
- Larsson, Fredrik (red.) 2014. *Skeke – gudar, människor och gjutare. Rituella komplex från bronsålder och äldre järnålder samt en höjdbosättning från yngre järnålder med gjuteriverkstad*. Arkeologisk undersökning, väg 288, sträckan Jälla–Hov. Riksantikvarieämbetet, UV Rapport 2014: 53.
- Lingström, Maria 2014. ”From Passive Artefact Receiver to Active Metal Detectorist”. *Norwegian Archaeological Review* 47/2: 209–212.
- Rundkvist, Martin 2008. ”För en liberalisering av de svenska metallsökarreglerna”. *Fornvännen* 103/2: 118–122.
- Svensson, Håkan 2013. ”Det pågår en tyst massaker på metallföremål i landets åkrar: svar till Majvor Östergren”. *Fornvännen* 108/2: 136–139.
- Svensson, Håkan 2012. ”Lär av Danmarks metallsökarerfarenhet”. *Fornvännen* 107/3: 207–212.
- Svensson, Håkan 2009. ”Dumpad kunskap? Om metallsökning och uppdragsarkeologins villkor”. *Fornvännen* 104/2: 131–136.
- Östergren, Majvor 2013. ”Metallsökning inom uppdragsarkeologi och vetenskaplig forskning”. *Fornvännen* 108/1: 53–57.